

СЕМАНТИКА РЕЛІГІЙНИХ ЛЕКСЕМ *БОГ* ТА *ІСУС ХРИСТОС* У ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

В аналізованій статті показано традиційне використання релігійних християнських лексем *Бог*, *Ісус Христос* та їх синонімів, зроблено коментар до модифікаційних процесів, пов'язаних з цими словами. Використання лексеми *Бог* позначено позитивними традиційними семами, на відміну від *Ісус Христос*, де спостерігаємо внесення негативно-конотативних сем.

Ключові слова: лексема, сема, актуалізація семи.

Юлія Сенів

Семантика религиозных лексем *Бог* и *Иисус Христос* в художественной литературе конца ХХ – начала ХХІ века

В анализируемой статье показаны традиционные использования религиозных лексем *Бог*, *Иисус Христос* и их синонимов, сделан комментарий к модификационным процессам связанными с этими словами. Использование лексемы *Бог* обозначено позитивными традиционными семами, в отличие от *Иисус Христос*, где наблюдаем внесение негативно-конотативных сем.

Ключевые слова: лексема, сема, актуализация семы

Julya Seniv

Semantic religio-christian lexemes *God* and *Christ* in the modern literary language

In this article examines semantic religio-christian lexeme *God* and *Christ* in the modern literature. Showed frequent usage of traditional meaning lexeme *God* and hear tie with biblical events and appearance of connotative seme. The analysis of lexeme *Christ* was enriched with innovative meaning, examines appearance of negative connotative seme and shades of irony as a result of modernization.

Key words: lexeme, seme, seme actualization.

Художня література завжди виступала віддзеркаленням свого часу. Літературну епоху кінця ХХ – початку ХХІ століття іменують як постмодернізм. До визначальних рис сучасної української літератури відносять поєднання різних стилевих тенденцій, часткову опозиційність до традиції, універсальність проблематики, позачасовість і позапросторовість зображення, епатажність, зміну функцій автора та героя, культ незалежної особистості, потяг до архаїки, міфу, колективного позасвідомого, прагнення поєднати різні культури, релігії, філософії, іронічність, пародійність тощо. Серед особливостей української літератури останніх десятиліть дослідники називають також релігійний зміст, часте використання „біблійних мотивів” та „уламків” біблійних сюжетів” [1, с. 3]. Н. Сологуб відзначає, що „без творів, пов'язаних із Біблією, історія української літературної мови була би збідненою” [11, с. 43].

Вважаємо актуальним вивчення специфіки семантичних перетворень релігійних лексичних одиниць у сучасному художньому мовленні, де приховані семи по-новому „впливають на семантичну поверхню слова, завуальовуючи і нейтралізуючи інші семи лексико-семантичного варіанта” [5, с. 163].

Метою нашої статті є проаналізувати семантичні процеси, пов'язані з лексемами *Бог* та *Ісус Христос*, а також їхніми синонімами в сучасній літературі кінця ХХ – початку ХХІ ст.

У сучасній прозі більшість використань лексеми *Бог* припадає на вигуківі звертання: *О Боже! І в безмежному кабінеті квіти!* (Г. Тарасюк); *Боже! Дай мені сили змінити в моєму житті те, що я можу змінити* (Г. Тарасюк); вигуківі фразеологізми: *Намагаюся більше ні з ким не бачитися, аби, не дай Боже, знову не встряти в ідіотську розмову* (А. Дністровий); *Візит міг завершитися трагічно, але, слава Богу, в кабінет вчасно завалили вішувальники* (Г. Тарасюк). Зазвичай слово *Бог* виражає позитивні периферійні семи, наприклад, ‘відчуття захисту’: *Боже мій, як не вистачає їй тепла, і доброти, і ласки, і товариства, і грошей...* (В. Андрусів); ‘подяка’ – *Дякувати Богові,*

старий недовго мучився, – прийми Господи душу його”, – молилася Ганця, широко хрестячись (В. Андрусів).

Аналізовану лексему використовують і як підсилення іронічного значення у тексті: **Боже**, грамотний який. Розумні такі слова знаєш, а елементарної задачі з алгебри розв’язати не можеш (Є. Кононенко).

У С. Процюка спостерігаємо розщеплення узуальної семи ‘вища сила’, яке супроводжується введенням негативної семи у складі фразеологічного звороту розмовного характеру та іронічного звучання: *Я хочу спокою, я маю спокій, я матиму спокій: гарно їсти, файно спати, бог здоров’я мусить дати* (С. Процюк).

Частина вживань слова *Бог* у сучасній поезії – це фразеологічні словосполучення, пов’язані з вірою в Бога як першооснову, першопричину, а отже, ядерна ознака цієї лексеми – ‘надприродність особи’: **Бог вборонить**. *Хай Бог вборонить*. / *Може, я тебе вбороню*, / *Я цілую твої долоні*, / *Я боюся*, / *Бо я люблю* (М. Матіос); **Дякувати Богу**, *світ крізь смерть* / *Бачиться інакше, ніж до того*. / *Полум’ям полегшало на чверть* – / *Стало білим*, **дякувати Богу** (М. Кіяновська). Останнє словосполучення уживається „для вираження заспокоєння, морального полегшення у зв’язку з чим-небудь” [10, с. 232]. До традиційних використань відносимо низку усталених різнотипних сполук з лексемою *Бог*, утворених для вираження подяки, шани, покірності: *Взяв тато у душу буття фронтове, / аби життям йти і чесно, і просто*. / *Він, слава Богу*, / *сьогодні живе рік світло-сивий, / свій рік дев’яностий* (В. Вознюк), де слово *Бог* є носієм узагальненого, універсального поняття прямого значення. Емоційний вплив на читача створюють у художній прозі такі фразеологічні звороти як *Бог розуму не дав* („Хто-небудь позбавлений хисту, уміння і т. ін., не розуміється на чомусь” [9, I, с. 39]): *Чи, Марько, тобі Бог розуму не дав? Тать усі мости позмивало, ніякий автобус, ані фура не ходить* (В. Андрусів); *ходить під Богом* („Не знати, що трапиться у житті, що є неминучим у майбутньому” [9, I, с. 75]): – *Всі ми люди, – сказала Маша, – і всі під Богом ходимо, тож немає серед нас безгрішних* (В. Андрусів); *як у Бога за пазухою: Та й зараз не бідуєте, бо ж діти надсилають усього вдосталь з далеких своїх америк – живете як у Бога за пазухою* (В. Андрусів) тощо.

Поетичне мовлення сучасних поетів багате на засоби, що підсилюють експресію та емоційність теонімів-звертань. До них належать, насамперед, уживання в сполучі з оцінними прикметниками: **Боже благий**, *що мовчиш, ні про що не спитавши, Так ні про що не спитавши, як можеш лиш Ти...* (М. Кіяновська); *Не суди мене, Боже правий*, / *Ти тяжкі мені дав завдання* (М. Матіос); *Я згадую тебе – і, Боже милий!* – / *Розумний світ безтямніший стає, / І так, як би труй-зілля ся напіла – Страчаю серце стомлене своє* (М. Матіос). Оцінні прикметники у прозі підсилюють узуальність значення лексеми *Бог*: *Її голова лежала на чоловіковому плечі, рука розгрібала коцюбкою залишки жару від вогнища, а голос, милий Боже, який то був голос* (М. Матіос); **Боже праведний**... *як мало треба, щоб агресія люті перетворилася на сльози* (М. Матіос). Подані приклади засвідчують позитивно-конотативні семи, крім того, зазвичай ці власні назви, що позначають Бога як Абсолют, виконують синтаксичну роль звертання.

В аналізованій літературі, зокрема у поезії, знаходимо демінутив лексеми *Бог*: *А він – Адам, / Ох, Божечку, / Адам – Стоїть собі, / у вус сміється, / „Адью” махає райським всі садам* (М. Матіос), що пояснюємо великою шаною до Бога. Уживання демінутивних форм засвідчує, що Бог в уяві українців уособлює мудрість: *І тільки Пес, керований якимось зрозумілим одному Боженькові інстинктом, – бо ж не знав, на яке йому лишатись на цьому світі, – відповз кудись у куці* (В. Андрусів); ‘надію на милосердя’: *А як не захочу на тому світі бути, то лиш скажу Богові: „Вузьми, мене, Божечку, уже до себе”* (В. Андрусів); ‘доброту’, ‘допомогу’: *На її очах навіть виступили сльози, коли вона говорила: „Боженьку, тільки б, дітки, у вас усе було добре”* (А. Дністровий).

„Словник синонімів української мови” подає низку синонімічних назв лексеми *Бог* (Господь, Господь Бог, Пан Бог, Творець *книжн.*, Творитель *церк.*, Сотворитель *церк.*, Всевишній *церк.*, Всемогучий *церк.*, Предвічний *книжн.*, Бозя *дит.*, Вишній *церк.*, Вседержитель *церк.*, Цар, Отець, Владика Небесний [8, с. 78]).

І справді лексема *Господь* за частотністю використання займає друге місце. Сучасні автори часто використовують її у сполучі з присвійними займенниками: *Мій Господи, навчи мене піти! / Навчи мене навчитися відходу! / Навчи втрачати і не берегти, / Ковтати кригу, наче люту воду!* (М. Кіяновська); *Мій Господи, поговори за нас, / Тобі давно воздасться говорити / за кожен хвилю золотої квити, / за недопити, бо гарячий час* (І. Андрусяк).

Лексема *Господь* у художній прозі виконує синтаксичну роль звертання для підсилення позитивної експресії захоплення: *Господи... Як він красиво спав* (М. Матіос); *Господи, як вони співають, – здивовано подумав він і повернувся у своєму великому самотньому ліжку* (Є. Кононенко).

Серед фактичного матеріалу спостерігаємо приклади, що надають слову *Господь* зображення своєрідних „панібратських стосунків людини з Богом” [3, с. 94], інвективних вимог, певного звинувачення, підсиленого спонукуванням: *Чому мовчиш Ти, Господи, Чому? / Твій світ так давно схожий на тюрму?* (Т. Севернюк); *Втратити все, а тоді несподівано знайти. / Бути ескімосом, узбеком, орлом чи хоча б горобчиком. / Китом ще добре було б, чи деревом. / Господи, Боже мій, чи ж ти чуєш? / Я не хочу вмирати* (М. Матіос).

Зображення зневаги до Господа та актуалізацію оказіональної семи фіксуємо в А. Дністрового: *Господь ще той собі типоша – нічого не забуває* (А. Дністровий).

Наявність спільних ознак між Богом і людиною (за християнським віровченням, Бог створив людину за образом і подобою своєю) зумовило використання в текстах лексичної одиниці *Господь Бог* для називання людей [4, с. 27]: *А тут ця юна дівчина – гарна, бездомна, до безтяти закохана... Так легко було стати для неї Господом Богом* (Є. Кононенко).

Фактичним матеріалом засвідчено також і синоніми *Отець* та *Творець*:

Дякую, Небесний Отче, / За дар Божий материнства. / Дякую, ласкавий Творче, / За чудовий світ дитинства (В. Сиротюк).

В. Сиротюк використовує цікавий авторський синонім до лексеми *Бог* – *Автор світу*: *Сказав до мене Автор світу: – Ти будеш душу стерегти, / Священником мого Завіту, / І чорну рясу одягни* (В. Сиротюк), що позначає сему ‘Абсолют’, ‘внутрішній голос’.

Актуалізацію оказіональних сем ‘втома’, ‘обтяженість’ засвідчує такий мікроконтекст: *... ще забиті не всі і притомні не всі, / ще стискаючи зброю (а є коло кого), / ти розгледивши на дальнім кордоні лісів / перевтомлену тіль Християнського Бога* (В. Андрусів).

Образ Ісуса Христа завжди був і залишається вершиною всіх чеснот. „Він допомагає зростати в справжній любові людинолюбців, якій людське серце не в змозі опертися. Тільки та душа не любить Христа, яка не думає про безмежну Христову любов” [6, с. 190]. В уяві вірних образ Ісуса Христа виступає символом широї та безкорисливої любові.

Як зауважує А. Ковтун, „часті звернення письменників до всім відомого сюжету Нового Завіту – це спосіб провести паралель між стражданнями Ісуса Христа та нелегким життям українського народу” [4, с. 30] або стражданнями однієї людини, чи іронічного бажання наблизитися до страждань Ісуса Христа.

Спостерігаємо як прямі значення номінацій Христа („У більшості християнських напрямів – Боголюдина, Син Божий, Спаситель, який відкрив людям шлях до спасіння,

засновник християнства, розіп'ятий на хресті за гріхи людства [7, с. 169]): менша частина слововживань становить прямий зв'язок з біблійним сюжетом: *Я брат твій і слуга Господа нашого Ісуса Христа – пресвітер Іларіон* (Г. Тарасюк), так і внесення негативних сем у периферію ядра 'спаситель': ... носійка автентичного волосся і власниця погляду паралітичної дії, *матір винаходу – удар з ока в око, вроджена із озимини і піни Піні-діва Інна Деві Христос Богоявленська* (М. Матіос), де лексема *Христос* ужита з метою гіперболізації людської сили, набуває іронічного звучання.

Як засвідчують мовознавці, синонімічний ряд номінацій Ісуса Христа в українській культурі є досить багатим: *Син Божий, Господь Ісус, Учитель, Бог-любов, месія, пророк, Спаситель, Воскреслий Бог, Боголюдина, Надлюдина*. А традиційні молитовні звернення до Христа такі: *Предобрий, Преславний, Всесильний, Всемогутній, Пребезсмертний, Пастир, Цар, Творець, Владика, Премилостивий, Предвічний, Квіт, Запашиий, Тепло та премола, Відвічна Святина, Риза світла, Перлина дорогоцінна, Самоцвіт коштовний, Сонце правди, Світло пресвяте, Пресолодкий, Богомудрий, Всецедрий, Утішитель, Правдивий, Надія, Володар володарів, Суд живих і мертвих, Слава вбогих, Бистрота розуму, Похвала найвища, Пам'ять віковична* [6, с. 190].

Проте автори сучасної поезії на позначення Сина Божого – Ісуса Христа використовують лише такі синонімічні форми: *Спаситель, Месія, Бог-Син, Син*. З відзначених лексем більшість зберігає зв'язок з біблійним сюжетом, найперше виражаючи страждання, наприклад: *Стоятимеш самотньо на вершечку, А знизу вируватиме життя, І розіп'яли Сина, і дощечку прибили зверху, І точить терен кров до забуття* (Ю. Косівчук). Прикметною ознакою таких актуалізацій є те, що названі слова найчастіше вживають у звертаннях: *Між розбійників – бог – між мною і тим зліва. Чаша Твоя, / Спасителю, зліва. Ти пригадай мене в царстві своїм* (В. Герасим'юк).

Оказіональним синонімом вважаємо лексему *Розіп'ятий*: *Але герої, хвилево уподібнюючись до Розіп'ятого, викупили власною кров'ю пізнішу нечувану підлоту і компроміси власних ідей* (С. Процюк).

Художня інтерпретація євангельського зображення подій, пов'язаного з чудом Ісуса, представлена у прозі М. Матіос: *Я можу піти по хвилях, як Христос, якщо попереду замість землі чи горизонту маячитиме твоя постать* (В. Кожелянко).

При називанні *Христом* людини втрачається позитивно-конотативна сема 'Син Божий', 'відкупитель', натомість зростає іронічне звучання: *Він запитливо на мене дивився, наче на недоумка: – Ти що Ісус Христос?* (А. Дністровий).

Аналогічна трансформація відбувається з лексемою *месія*, яка втрачає урочистість, піднесеність, змінює поняттєвий обсяг: *Чи, приручивши бездомного собацюгу і видаючи себе за месію, піти по світі паломником, допомагаючи шляхом кожному, хто цього потребує...* (В. Андрусів). Зміст лексеми *месія*, крім компонента 'визволитель', яке випливає зі словникового тлумачення: „в іудейській релігії – посланець божий, який має з'явитися для врятування людства від зла. // У християнстві – Ісус Христос, боголюдина. // перен. Про того, в кому бачать рятівника, визволителя” [2, с. 173], збагачено додатковою негативно-конотативною семою, яка і десемантизує позитивне значення слова.

Метафоричний приклад з актуалізацією традиційних відтінків значень 'мученик', 'страдник' виявлено у фразеологічному сполученні *муки христові*: *Уклала на розкладачку – і почалися мої муки христові. Клізма. Два пальці в рот. Марганцівка. Клізма* (М. Матіос).

Традиційні прямі вживання назв Христа актуалізують і вигуківі фразеологізми, наприклад: – *Слава Йсу, Ви до тазди? Нема – у лісі!* (А. Дністровий).

Отже, аналіз особливостей семантичних трансформацій лексеми *Бог* та її синонімів вказує на те, що найчастіше її значення зберігають прямий зв'язок з біблійними мотивами,

актуалізуючи позитивно-конотативні семи, часто okazіональні і лише зрідка негативного звучання. Щодо лексеми *Ісус Христос*, то більшу частину мікроконтекстів з позначуваною лексемою сучасні письменники використовують на емотивному рівні, надмірно експресивному, іронічному. Так відбувається десакралізація образу. Спостерігаємо внесення негативних сем у периферію ядра 'спаситель'. Лексема *Ісус Христос* продуктивніше реалізує свої образотворчі можливості у прозі, оскільки саме художня проза дає більше можливостей для трансформацій семантичних відтінків від традиційних біблійних до осучаснених.

Література

1. Бондар А., Ботанова К. Новітня українська поезія: генерація ікс, або отруєння голосом невідомого // Дивослово. – 1998. – № 2. – С. 2-5.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і головн. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2004. – 1440 с.
3. Ковтун А. А. Реалізація образотворчих можливостей лексеми Бог українськими прозаїками ХХ століття // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. – Вип. 386. – Романо-слов'янський дискурс. – Чернівці : Рута, 2008. – Вип. 386. – С. 91-95.
4. Ковтун А. А. Модифікація семантики слова в українському художньому мовленні (на матеріалі релігійно-християнської лексики) : Навчально-методичний посібник. – Чернівці : Вид-во Чернівецького національного університету, 2009. – 100 с.
5. Кочерган М.П. Слово і контекст. – Львів : Вища школа, 1980. – 184 с.
6. Образ Христа в українській культурі / В. С. Горський, Ю. І. Сватко, О. Б. Киричок та ін. – Вид. 2-е. – К. : Вид. дім „КМ Академія”, 2003. – 200 с.
7. Словник-довідник з релігієзнавства. – К. : Наук. думка, 2004. – 560 с.
8. Словник синонімів української мови : у 2 т. / А. А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. – К. : Наук. думка, 1999-2000.
9. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970-1980.
10. Словник фразеологізмів української мови / уклад.: В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наук. думка, 2003. – 1104 с.
11. Сологуб Н. М. Біблійні образи у художній творчості І. Багряного // Мовознавство. – 1993. – № 1. – С. 43-47.